

Доцент кафедри цивільного права та процесу, кандидат юридичних наук
Маковій В.П.

Херсонський інститут внутрішніх справ
Харківського національного університету внутрішніх справ

Публічно-правовий захист давнісного володільця у сучасному законодавстві України

В попередніх публікаціях автора неодноразово зверталась увага на специфічні питання захисту давнісного володільця з огляду на введення набувальної давності в коло суспільних відносин, врегульованих правовими нормами.

Наступним питанням, що потребує додаткового розгляду в рамках дослідження даної правової категорії, є захист володіння на межі публічного та приватного права. При цьому звернемо увагу на захист володіння при вилученні майна в адміністративному порядку, а також на неузгодження деяких норм публічного права з цивільно-правовими нормами в частині захисту володільця.

Враховуючи викладене, метою статті можна вважати дослідження захисту давнісного володіння у співвідношенні нормативної частини публічного та приватного права з цього питання. Даному напрямку дослідження прямо або опосередковано в різні часи присвятили свої праці такі науковці як І. Покровський, О. Погрібний, Б. Черепакін, О. Яворська, В. Вороной, Ю. Толстой, В. Цікало, К. Скловський та інші. Водночас, подібні напрацювання у поєднанні аналізу відповідних наукових суджень та положень сучасного цивільного законодавства України не здійснювалось.

На практиці можливі ситуації, коли за певних обставин майно, яке є об'єктом набувальної давності, стає об'єктом публічно-правових відносин. При цьому викладені положення дають можливість припустити отримання давнісним володільцем поряд із власником як приватно-правового, так і публічно-правового механізму захисту свого володіння.

Деякими цивілістами окремо розглядалось питання захисту володіння при адміністративному вилученні об'єкта володіння [1]. Дана ситуація можлива у разі, якщо вказане майно є відповідно до ст.265 КУпАП знаряддям або безпосереднім об'єктом правопорушення, що виявлені під час затримання, особистого огляду чи огляду речей. При цьому досить актуальним є питання вилучення майна адміністративними органами від суб'єкта, що не є правопорушником. Зокрема це можливо у разі придбання майна, щодо якого не сплачені митні збори, викраденого майна тощо.

Крім адміністративних органів зазначені дії можуть вчиняти, безумовно, і суди. Так, згідно з ч.3 ст.5 Закону України “Про виконавче провадження” за поданням державного виконавця суд може постановити вмотивоване рішення про примусове проникнення до житла чи іншого володіння іншої особи, в якій знаходиться майно боржника чи майно та кошти, належні боржникові. Крім того, за положеннями ст.53 Закону державний виконавець має право на пропозицію боржника або стягувача звернути стягнення на майно боржника, що знаходиться в інших осіб, а також на майно та кошти, належні боржникові від інших осіб. Причому аналіз ст.ст.4, 60-66 даного Закону не дає підстав для сумнівів у тому, що під приналежністю майна боржника розуміється саме наявність права власності.

У той же час згідно зі ст.59 цього Закону особа, яка вважає, що майно, на яке накладено арешт, належить їй, а не боржникові, може звернутися до суду з позовом про визнання права на майно і про звільнення майна з-під арешту. Однак положення ст.ст.34, 52 Закону призводять до висновку про можливість застосування такого засобу захисту свого інтересу тільки у законного володільця (заставодержателя, кредитора, що притримав майно боржника тощо). Тобто давнісний володілець, як володілець незаконний, позбавлений подібного засобу захисту свого інтересу.

Таким чином, з урахуванням положень ст.59 Закону можлива реалізація інтересу власника-боржника за виконавчим провадженням шляхом звернення стягнення на майно, щодо якого втрачена цивільно-правова перспектива

повернення у його володіння (відмова у задоволенні віндикаційного позову чи прострочення строків його подання). Внаслідок страждає в першу чергу володілець, і особливо прикро, якщо він є давнісним.

Викладені вище положення надають можливість давнісному володільцю звернутись до суду з позовом про витребування речі, яка набута добросовісним шляхом. У даному разі щодо давнісного володільця виникне додаткова обставина, яку необхідно довести. Оскільки об'єкт володіння визнається знаряддям чи безпосереднім об'єктом правопорушення, то необхідно з'ясувати відношення набувача до даного майна на момент заволодіння. У протилежному випадку буде надано заперечення до такого позову в частині нікчемності правочину, оскільки він був вчинений з метою приховання майна від стягнення. До того ж з огляду на специфічність такого випадку доводити добросовісність набуття повинен саме давнісний володілець.

Наступне питання безпосередньо стосується взаємовідносин і впливу матеріальних норм цивільного права та галузей публічного права, зокрема кримінального. Взаємозв'язок норм цивільного та кримінального права виявляється у бланкетній диспозиції останніх. Неможливою є правильна кваліфікація того чи іншого діяння у кримінально-правовій сфері без з'ясування сутності цивільних правовідносин, які є об'єктом охорони норм кримінального права.

Дане твердження відображено і російським дослідником Д.М. Пайвіном у роботі про необхідність виділення в структурі бланкетної диспозиції норми кримінального закону двох умовно самостійних частин – елементу девіації й бланкетної частини диспозиції. Такі дії, на його думку, надають можливість зокрема виділити ознаки злочину, які визначаються в межах кримінального чи цивільного законодавства. До останніх належать ознаки об'єкта злочину, тобто суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом [2].

У вітчизняному кримінальному законодавстві не всі новели цивільного законодавства віднайшли правову охорону. В окремих випадках навпаки – дії, що визнаються цивільним законодавством як правомірні, переслідуються

кримінальним порядком. Предметом нашого розгляду стануть норми кримінального закону, об'єктами захисту якого є правовідносини власності. Однак, як і у цивільному праві, тут знову-таки зустрічаються інтереси власника й давнісного володільця. Суперечливим, на наш погляд, є зміст ст.ст. 191, 193, які розміщені у Розділі VI “Злочини проти власності” діючого Кримінального кодексу України.

Попередниками вказаних норм є статті 84 та 88 Кримінального кодексу 1960 року. До того ж у попередньому кримінальному законі ці норми були розміщені у главі II “Злочини проти державної та колективної власності”, а тому об'єктом даних діянь є державна чи колективна власність, які вважались пріоритетними порівняно з індивідуальною власністю на той час.

Ст.191 Кримінального кодексу (ч.1) передбачена кримінальна відповідальність у разі привласнення чи розтрата чужого майна, яке було ввірене особі чи перебувало в її віданні. Тобто майно, що є предметом злочину, ввірене суб'єкту на підставі певного цивільно-правового правочину.

Під привласненням у кримінально-правовій науці прийнято визначати незаконне безоплатне утримання майна, ввіреного винному, або майна, яке перебуває в його віданні на законній підставі. Утримання як спосіб привласнення полягає у невиконанні вимог повернути майно у певний строк і встановленні володіння ним як власного. Розтратою є незаконне безоплатне відчуження, використання, витрачання майна, яке було ввірене винному чи перебувало в його віданні. Невиконання вимоги про повернення майна в зазначений час у разі привласнення або відсутність майна у винного на момент пред'явлення вимоги про його повернення стосовно розтрата має свідчити про закінчений склад злочину [3, с.515].

Аналіз викладеного становища винної особи за описаними вище діяннями надає привід визнати, що нею може бути і давнісний володілець, правовий статус якого означений ст.344 ЦК. Тому з урахуванням тенденції декриміналізації суспільних відносин було б доцільно зовсім нівелювати

положення ч.1 ст.191 Кримінального кодексу, надавши можливість захисту прав уповноваженої особи на річ за допомогою цивільно-правових засобів.

Розгляд захисту давнісного володільця заслуговує на особливу увагу у положеннях ст.193 Кримінального кодексу. Нею визнано злочином діяння щодо привласнення особою знайденого або такого, що випадково опинилося у неї, чужого майна, яке має особливу історичну, наукову, художню чи культурну цінність, а також скарбу.

Безпосереднім об'єктом даного злочину, як вказує М.І.Панов, є відносини власності щодо майна, яке вибуло з володіння власника, а також право держави на одержання знайденого скарбу. Така позиція обґрунтовується тим, що ст.337 ЦК зобов'язує громадянина, який знайшов чужу річ, повідомити про знахідку власника і повернути річ йому або органу влади, а скарб, який є пам'яткою історії чи культури, здати відповідному державному органу чи органу місцевого самоврядування (ст.333 ЦК) [3, с.519].

Хоча буквальне тлумачення зазначеної норми призводить до визначення об'єкта злочину як відносин власності щодо майна, яке вибуло з володіння власника, та відносин власності щодо скарбу. Причому об'єктом першого виду відносин є майно, яке має особливу історичну, наукову, художню чи культурну цінність, а об'єктом другого – будь-яке майно, щодо якого може бути встановлено правовий режим скарбу.

Таке формулювання диспозиції вказаної норми та відповідне тлумачення може пояснюватись редакцією цієї статті у попередньому Кримінальному кодексі. Ст.88 Кримінального кодексу 1960 року визначалось злочином діяння щодо привласнення особою знайденого або цінного майна, що випадково опинилося у винного, статус належності якого до державної чи колективної власності завідомо йому відомий. Дана диспозиція є зрозумілою з огляду на положення Цивільного кодексу 1963 року, де пріоритет на безхазяйне майно мала держава.

У той же час цивільно-правові норми, що формують об'єкт кримінально-правової охорони за ст.193 КК, на даний час не визнають пріоритету державної форми власності.

Відповідно до положень діючого Цивільного кодексу держава може бути суб'єктом права власності на означене майно лише в разі, коли це майно отримає статус скарбу та ще й пам'ятки історії та культури.

Науково-практичний коментар до розглянутої статті стосовно предмету злочину містить таке визначення: майно, яке має особливу історичну, наукову, художню, культурну цінність, що було знайдено або випадкового опинилося у особи, а також скарб.

Вказане майно охарактеризоване М.І.Пановим. Під майном, що має історичну цінність, розуміються предмети та цінності, пов'язані з історичними подіями в житті народів, розвитком суспільства і держави, історією науки й техніки, стародавні книги й архіви, що є історичною цінністю тощо. До майна, що має наукову цінність, відносяться об'єкти права інтелектуальної власності, які становлять винятковий науковий інтерес для різних наук. До майна, що має художню цінність, належать твори мистецтва, які відтворюють дійсність у творчих образах. Майно, що має культурну цінність, – це предмети, які відображають досягнення людства в духовних, інтелектуальних, культурних, виробничих відносинах. До того ж незрозумілим є додаткове означення даного майна як особливо цінного, оскільки достатнім, на нашу думку, є формулювання цінності як кваліфікуючої ознаки такої речі [3, с.519-521].

Аналіз цивільно-правових норм, об'єктом яких є зазначене майно, надає привід до подальших висновків. По-перше, призначення даної статті кримінального кодексу полягає у публічно-правовому захисті обороту майна, яке є об'єктом культурної спадщини. Таке майно відповідно до положень діючого законодавства є обмеженооборотоздатним, оскільки порядок його обороту передбачається спеціальним законодавством, зокрема Законом України “Про охорону культурної спадщини” від 8.06.2000 року [4].

По-друге, необхідно погодитись з Т. Курило щодо розширеного тлумачення терміна “культурна спадщина” порівняно з “пам’яткою історії та культури”, використаного у попередньому Законі “Про охорону і використання пам’яток історії та культури” [5; 6, с.109]. До речі, вказаним нормативним актом пам’ятками історії та культури визначено споруди, пам’ятні місця і предмети, пов’язані з історичними подіями в житті народу, розвитком суспільства і держави, твори матеріальної і духовної творчості, які становлять історичну, наукову, художню чи іншу культурну цінність.

Отже, у ст.193 Кримінального кодексу законодавець занадто розширив коло об’єктів цивільних правовідносин, що підлягають правовій охороні. Крім того позиція дослідників кримінального права є занадто усталеною й не зазнала трансформації у зв’язку з перетвореннями у цивільному законодавстві.

Для належної реалізації положень цивільного законодавства в частині захисту інтересів давнісного володільця й урахування публічних інтересів щодо об’єктів культурної спадщини доцільно запропонувати два варіанти змін до кримінального закону стосовно ст.193. А саме: дану статтю виключити, обмежившись цивільно-правовою та адміністративно-правовою відповідальністю, передбаченою зокрема і Законом України “Про охорону культурної спадщини”, або ж надати вказаній статті такий вигляд: “привласнення особою державного майна, що випадково опинилося у неї та є об’єктом культурної спадщини”.

Здійснений аналіз нормативних положень діючого законодавства надає підстави стверджувати про необхідність заміни терміна “пам’ятка історії та культури” у ст.343 ЦК на “об’єкт культурної спадщини” у всіх похідних формах.

За результатами дослідження окремих положень кримінально-процесуального та адміністративного законодавства, зокрема ст.ст.264, 265 Кодексу України про адміністративні правопорушення, ст.ст.79, 80, 177, 178, 183, 190 Кримінально-процесуального кодексу, можна зробити висновки щодо визнання володільцем серед суб’єктів даних відносин і давнісного володільця.

Разом з тим такими, що суперечать інтересам давнісного володільця, необхідно визнати положення ст.ст. 81 та 330 Кримінально-процесуального кодексу. Оскільки нормами першої з них передбачено в разі вирішення долі речових доказів за кримінальною справою вироком, ухвалою чи постановою суду або постановою органу дізнання, слідчого, прокурора про закриття справи, вирішується питання про повернення грошей, цінностей та інших речей, які були об'єктом злочинних дій, їх законним володільцям. На нашу думку, з урахуванням викладених положень слово “законним” необхідно виключити. Ті ж самі зміни необхідні й у ст.330 в частині вирішення питання про речові докази при постановленні вироку.

Викладені судження не надають приводу зробити висновок про завершеність наукових доробок у сфері співвідношення публічно-правового та приватно-правового захисту давнісного володіння, а тільки дають додатковий поштовх до подальших розвідок у даному напрямку.

Література:

1. Скловский К. Защита владения от изъятия в административном порядке // Хозяйство и право. – 1998. - №7. – С.114-116.
2. Пайвин Д.М. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.03. – М., 2005. – 23 с.
3. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред. В.В.Сташиса, В.Я.Тація. – К.: Ін Юре, 2003. – 1196 с.
4. Закон України “Про охорону культурної спадщини” від 8.06.2000 №1805-III-ВР // Відомості Верховної Ради України. - 2000. – №39. - Ст. 333.
5. Закон України "Про охорону і використання пам'яток історії та культури" від 13.07.1978 №3600-IX // Відомості Верховної Ради УРСР. - 1978. – №30. - Ст. 426.
6. Курило Т. Становлення та розвиток законодавства про охорону культурної спадщини України в сучасний період // Право України. – 2001. - №3. – С.108-110.